

G. (Gercoline) van Beek MA

Onderzoeker binnen het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht (promotieonderzoek naar financiële problematiek onder reclasseringscliënten).

WERKZAME ELEMENTEN IN DE BEGELEIDING VAN DELINQUENTEN MET SCHULDEN

Effectief begeleiden van delinquenten met schulden

Onderzoek laat zien dat schulden veel voorkomen onder delinquenten, maar dat hiervoor nog relatief weinig aandacht is. Schulden onder delinquenten zijn complex, diepgeworteld en sterk verweven met problemen op andere levensdomeinen. Bovendien belemmeren ze resocialisatie en verhogen ze het risico op terugval in criminaliteit. In de aanpak van schulden kampen delinquenten met gevoelens van stress en machteloosheid. Ook lopen zij vaak aan tegen beperkte toegang tot hulp en een benadering vanuit instituties die niet aansluit op hun vermogens en behoeften. Professionals missen veelal handvatten om hen adequaat te begeleiden. Schuldenproblematiek is dan ook typisch een vraagstuk om interdisciplinair aan te pakken. Daarbij is het nodig om als professionals vanaf de start van begeleidingstrajecten systematisch en integraal samen te werken rondom delinquenten met schulden.

Delinquenten met schulden

Jaarlijks keren tienduizenden gedetineerden terug in de samenleving. In de praktijk merken professionals dat de vooruitgang die ze in de begeleiding met delinquenten boeken op levensdomeinen zoals wonen, werk en relaties vaak wordt tenietgedaan door complexe schuldsituaties waarin delinquenten verkeren. Deze schulden belemmeren resocialisatie en verhogen mogelijk het recidiverisico, omdat ze het leven ontregelen en stress veroorzaken. Zonder hulp is slechts een enkele delinquent in staat de schulden op te lossen en hebben delinquenten vaak geen uitzicht op een schulden- én delictvrije toekomst. Schulden onder delinquenten zijn dus een belangrijk probleem. Er is echter weinig bekend over werkzame factoren in de begeleiding van delinquenten met schulden (van Beek et al., 2020, 2021, 2022ab).

Belemmeringen in de aanpak van schulden van delinquenten

Zowel delinquenten zelf als professionals ervaren belemmeringen in de aanpak van schulden. Voor delinquenten zelf veroorzaken schulden vaak gevoelens van schaamte, frustratie en stress. Wanneer er sprake is van informele schulden die gepaard gaat met dreiging vanuit het criminele netwerk vergroot dit de druk die delinquenten ervaren en maakt dit het spreken over hun schulden extra precair. Ook is de toegang tot hulp voor delinquenten met schulden veelal beperkt. Vaak voldoen delinquenten niet aan de officiële of onofficiële voorwaarden voor schuldhulpverlening of hebben ze schulden die niet worden meegenomen in schuldhulpverlening, zoals informele schulden of schulden bij het CJIB. Bovendien recidiveren ze regelmatig en zorgen verslaving en fysieke en mentale gezondheidsproblemen ervoor dat ze niet in staat zijn

zich aan afspraken met organisaties te houden. Daarnaast overzien veel delinquenten het traject dat nodig is voor het oplossen van schulden niet en zijn de stappen die daarvoor moeten worden gezet vaak te moeilijk, vaak als een gevolg van een licht verstandelijke beperking die is oververtegenwoordigd onder delinquenten. De terminologie en communicatie van organisaties sluiten vaak ook niet aan op hun niveau. Dit werd door een professional als volgt verwoord: *“Ik ben wel eens met een cliënt meegegaan naar een afspraak; het leek wel een college van anderhalf uur, zelfs ik had moeite het te begrijpen.”* Delinquenten voelen zich als gevolg van dit alles vaak klemgezet in het systeem en missen flexibiliteit en maatwerk, wat een gevoel van hopeloosheid veroorzaakt en het recidiverisico vergroot (van Beek et al., 2022). Ook professionals voelen zich vaak machteloos in de begeleiding van delinquenten met schulden. Ze zien dat delinquenten veel stress, schaamte en frustratie ervaren door schulden. Vaak zijn financiën – zeker voor deze doelgroep – het laatste waarover men nog autonomie heeft. Professionals kampen met handelingsverlegenheid en gebrek aan kennis en vaardigheden. Ze worstelen met het bespreekbaar maken en daadwerkelijk aanpakken van schulden. Soms verwijzen ze cliënten door, maar weten ze niet de precieze doorverwijzingsmogelijkheden en ook niet of ze er goed aan doen om door te verwijzen. Dit verklaart, naast de redenen waarom het schuldhulpverleningstraject voor (ex-)delinquenten extra zwaar is, waarom (ex-)delinquenten ondervertegenwoordigd zijn binnen de reguliere schuldhulpverlening. Daarnaast ontbreken bij delinquenten soms ook randvoorwaarden die nodig zijn om adequaat te begeleiden bij financiën, zoals het hebben van inkomen, huisvesting, een geldig identiteitsbewijs en een postadres (van Beek et al., 2022).

Effectief begeleiden van delinquenten

Ten aanzien van adequate begeleiding van delinquenten in algemene zin laat onderzoek zien dat zowel effectieve interventies als de werkstijl, professionele vaardigheden en persoonskenmerken van professionals van belang zijn (Durnescu, 2012). Ook draagt een effectieve werkalliantie tussen professionals en cliënten bij aan de mate waarin begeleiding succesvol is (Horvath, 2011; Kennealy et al., 2012). Zo draagt het samen afstemmen over doelen en het opbouwen van onderling vertrouwen bij aan minder terugval in delictgedrag (Sturm et al., 2021). In een systematische literatuurstudie boden Bosker en collega's (2020) een overzicht van effectieve methoden in specifiek reclaseringstoezicht. Daaruit bleek dat het onder meer effectief is monitoring en begeleiding te combineren, in de aanpak aan te sluiten op het risico, de behoefte en de responsiviteit van cliënten (Bonta & Andrews, 2017) en continuïteit te creëren in de onderlinge relatie. Ook het laten zien van pro sociaal gedrag en daarmee fungeren als rolmodel, het inzetten van cognitief gedragsmatige technieken, en het ondersteunen van cliënten bij het versterken van hun probleemoplossend vermogen en bij het aangaan en onderhouden van pro sociale bindingen en het doorbreken van pro criminele contacten zijn bewezen effectieve interventies. Methoden die mogelijk effectief zijn maar waarvoor nog weinig onderbouwing is, zijn onder meer planmatig werken, motiverende gespreksvoering, praktische hulp op verschillende gebieden zoals huisvesting, financiën, werk en zorg, het effectief inzetten van autoriteit, een combinatie van belonen van gewenst gedrag en bestraffen van ongewenst gedrag (mits de nadruk ligt op belonen), en effectief samenwerken met andere instellingen zoals justitiële partners, zorginstellingen en gemeentelijke instellingen.

Werkzame elementen in de begeleiding van delinquenten met schulden

Onderzoek biedt dus inzicht in wat in algemene zin effectief is in het werken met delinquenten. Weinig is echter bekend over wat specifiek effectief is in de begeleiding van delinquenten met schulden. Uit een casusstudie gericht op deze specifieke werkzame elementen bleek dat het essentieel is dat de verschillende bij de cliënt betrokken professionals vanaf het begin van het begeleidingstraject integraal samenwerken. Samenwerking kan een platgetreden woord zijn, maar het onderzoek laat zien dat het nodig is dat samenwerken verder gaat dan de stand van zaken bij elkaar opvragen. Het gaat erom dat elke professional zijn eigen expertise kan inzetten. Momenteel hangt 'wat werkt' vaak samen met de persoonlijkheden van de professional en de samenwerkingspartner. Meer structurele, systematische, vroegtijdige en adequate samenwerking vanuit ieders expertise is daarin dan ook nodig (van Beek et al., 2022).

Implicaties

Gezien de complexiteit van de problematiek hebben deze bevindingen implicaties op micro-, meso- én macro-niveau.

Microniveau

Financiële begeleiding breder benaderen dan alleen financieel inzicht

Schulden aanpakken in samenhang met problemen op andere levensdomeinen

Aandacht voor financiële situatie als potentiële risicofactor Structureel uitvragen, registreren en monitoren van financiële situatie

Dat de samenhang tussen schulden en delictgedrag sterk is, laat zien dat het belangrijk is de begeleiding niet alleen te richten op financieel inzicht, maar ook op de mate waarin schulden samenhangen met andere problemen – zoals delictgedrag, verslaving en huiselijk geweld – en de invloed van dit samenspel op het leven van cliënten. In de begeleiding van delinquenten moet dus ook aandacht worden besteed aan financiële begeleiding en het risico dat de financiële situatie oplevert voor andere levensdomeinen. Dit onderstreept ook het belang om tijdens de begeleiding meer aandacht te besteden aan financiën als potentiële risicofactor voor terugval. Dat betekent niet dat (forensisch) sociale professionals die ondersteuning volledig zelf moeten bieden. Alleen al het structureel uitvragen en registreren van de financiële situatie kan helpen zicht te krijgen op de omvang van het probleem en samen te werken met andere professionals. Het is hiervoor cruciaal schulden te monitoren en met cliënten te bespreken als potentiële risicofactor en hen daadwerkelijk de vraag te stellen: "In hoeverre vormt jouw financiële situatie momenteel een risicofactor voor terugval?" Dit zijn laagdrempelige implicaties die niet direct extra tijd en investering vragen.

Mesoniveau

Stimuleren van kennis, vaardigheden, training en facilitering

Op mesoniveau laat het onderzoek zien dat het belangrijk is dat professionals worden gestimuleerd kennis en vaardigheden op te doen om delinquenten met schulden te begeleiden. Dit vraagt ook training en facilitering vanuit organisaties.

Eerder begeleiden vanuit detentie en versterken nazorg

Ook vanuit detentie wordt relatief weinig actieve begeleiding ten aanzien van schulden geboden. Sommige zaken kunnen nog niet worden opgepakt tijdens detentie. Tegelijkertijd is hierin meer mogelijk dan nu veelal wordt gedaan, met name als het gaat om begeleiding van delinquenten van 'binnen' (in detentie) naar 'bui-

ten' (in de samenleving), waardoor sociale professionals minder op achterstand staan in de begeleiding wanneer iemand vrijkomt. Wanneer al vanuit detentie zaken worden 'klaargezet', kunnen zij direct van start in plaats van eerst de gehele financiële situatie in kaart te moeten brengen. Daarbij is ook versterking van de gemeentelijke nazorg van belang. Formeel is er standaard gemeentelijke nazorg, maar het verschilt per gemeente hoe deze is geregeld en gedetineerden moeten zichzelf daarbij actief melden, waartoe velen niet zelfstandig in staat zijn. Het zou dus helpen wanneer gedetineerden wanneer ze vrijkomen actiever worden benaderd door instanties. Soms gebeurt het bijna letterlijk dat ze bij vrijlating met het beruchte tasje op straat komen te staan. De kans dat ze terugkeren in hun oude, procriminele omgeving en terugvallen in oude patronen is dan heel groot. Juist de periode na vrijlating is cruciaal als het gaat om het snel oplopen van schulden, zeker als er tijdens detentie geen inkomen was terwijl vaste lasten doorliepen en er na detentie niet snel zicht is op nieuw inkomen en de aanmaningsbrieven binnenkomen wanneer er eenmaal weer een postadres is. Verder zijn er wel organisaties die ex-gedetineerden ondersteunen, maar een groot deel van de medewerkers daarvan is vrijwilliger. Er is dus geen standaard hulp vanuit en na detentie, terwijl dat voor een vroegtijdige aanpak van de problematiek cruciaal is. Hierbij is het nodig financiën standaard bespreekbaar te maken om inzicht te krijgen in de kwetsbaarheden. Alleen al het in kaart brengen van de financiële situatie in combinatie met andere levensdomeinen en het ondersteunen bij praktische zaken als het omgaan met papieren, budgetteren en het in balans brengen van inkomsten en uitgaven is daarbij cruciaal. Daarnaast is het helpend (ex-)gedetineerden te wijzen op zaken die mogelijk én noodzakelijk zijn bij het vrijkomen en waar mogelijk direct zaken uit te zetten of te ondersteunen bij aanmeldingen, zodat (ex-)gedetineerden vroegtijdig in beeld zijn. Deze zaken vragen veelal te veel van de zelfstandigheid van (ex-)delinquenten en het kunnen overzien van de lange termijn. Een warme overdracht vanuit detentie richting het sociale domein is hierbij cruciaal.

Systematisch samenwerken

Belemmeringen in de aanpak van schulden blijken onder meer te zitten in de complexiteit van processen binnen en tussen instanties. Bovendien maakt het feit dat schulden sterk verweven zijn met problemen op andere levensgebieden het nodig dit vraagstuk interdisciplinair aan te pakken. Daarom is het nodig vanaf de start van begeleidingstrajecten systematisch en integraal samen te werken als professionals rondom delinquenten, zoals bewindvoerders, schuldhulpverleners, reclasseringswerkers en ambu-

lant begeleiders, vanuit ieders expertise. Dit kan betekenen dat de reclasseringswerker begeleidt vanuit zijn kennis van delinquenten en het bijbehorende gedrag, de schuldhulpverlener en bewindvoerder vanuit hun expertise in financiële begeleiding en de ambulante begeleider en andere sociaal werkers vanuit hun vaardigheid in het ondersteunen bij praktische zaken, zoals het meegaan naar afspraken en ordenen van administratie. Daarbij is goede onderlinge informatie-uitwisseling en maatwerk essentieel voor de continuïteit van zorg.

Macroniveau

Aandacht voor de complexiteit van het schuldsysteem voor specifieke doelgroepen

Tot slot is het op macroniveau van belang dat er vanuit het schuldsysteem breder wordt gekeken naar verschillende groepen mensen. Schulden hebben altijd een grote impact op het leven van mensen, maar de gevolgen van schulden voor delinquenten zijn extra groot, omdat ze de terugkeer naar de samenleving vaak belemmeren en maken dat delinquenten soms geen andere uitweg zien dan terugkeer naar de criminaliteit. Voor echte verandering is het dan ook niet alleen nodig dat professionals meer kennis en vaardigheden bezitten, maar dat er ook veranderingen op systeemniveau plaatsvinden. Het is vergelijkbaar met een computersysteem: wanneer er aanpassingen plaatsvinden in de 'software' maar de 'hardware' niet verandert en dus belemmert, zijn er grenzen aan wat professionals in de spreekkamer kunnen doen en is dat dus uiteindelijk niet de oplossing. Ten aanzien van verschillende groepen kwetsbare burgers in het sociale domein is het in de aanpak van schulden dus belangrijk specifiek oog te hebben voor delinquenten gezien de omvang van schulden onder deze doelgroep en de sterke samenhang met delictgedrag.

Reflecties

Overkoepelend brengt het onderzoek drie bredere vraagstukken onder de aandacht.

1. *Schulden benaderen als sleutel in de aanpak van multiproblematiek*

Schulden zijn sterk verweven met problemen op andere levensdomeinen en versterken niet alleen het directe risico op criminaliteit, maar ook het risico op bijvoorbeeld huiselijk geweld en andere vormen van agressie. Schulden staan dus niet op zichzelf, maar kunnen een patroon van steeds toenemende problemen veroorzaken. Daarom is het van belang schulden als vraagstuk van multiproblematiek en daarbij als sleutel voor multiproblematiek te benaderen. Professionals kunnen immers wel toewerken naar huisvesting voor hun cliënten, maar als er geen inkomen is, zal de huisvesting ook snel op de tocht komen te staan.

2. *Anders kijken naar ouderschap en slachtofferschap*
'Schuld hebben' wordt vaak gerelateerd aan 'schuldig zijn' en voor delinquenten geldt dit eens te meer. Bovendien is er wanneer er incidenten plaatsvinden binnen het forensische domein in de maatschappij al snel de tendens om te roepen om meer focus op veiligheid en strenger straffen. Op basis van onderzoek is echter al heel lang bekend dat alleen straffen niet werkt, maar altijd moet worden gecombineerd met behandeling, risicomanagement en een focus op resocialisatie en gedragsverandering. Dat vraagt ook een andere manier van kijken naar slachtofferschap en ouderschap. Delinquenten worden standaard gezien als ouders, maar naast het plegen van delicten hebben ze vaak ook geleiden onder omstandigheden, vaak al in de vroege jeugd, als gevolg waarvan ze dus met een achterstand in het leven startten en anderen aandoen wat ze zelf misten. Dit inzicht biedt handvatten voor professionals om meer in te spelen op de factoren die een rol spelen in het criminele gedrag, daarin inzicht te krijgen en delinquenten te helpen tools te ontwikkelen voor pro-sociaal gedrag en hen een tweede kans, of hoeveel kansen dan ook nodig zijn, te geven. Een voorbeeld is bijvoorbeeld dat veel cliënten schadevergoedingsmaatregelen opgelegd krijgen. In veel gevallen willen cliënten wel betalen, maar hebben ze het geld niet en zien ze geen andere optie dan weer de criminaliteit in te gaan of anders levenslang in de schulden te zitten met alle gevolgen van dien. Terugkeer naar criminaliteit is dus vaak geen kwestie van onwil, maar van onmacht. Uiteraard is vergelding richting de maatschappij en eventuele slachtoffers nodig. Tegelijkertijd is verhogen van de druk geen oplossing, maar heeft het eerder tegenovergestelde effect van terugkeer naar de criminaliteit en het niet leren problemen op andere manieren op te lossen. Daarom is meer aandacht nodig voor het recidiverisico dat schulden veroorzaken en de vaardigheden die delinquenten nodig hebben. Daarbij zijn oplossingen nodig die genoegdoen aan vergelding en tegelijkertijd stress verminderen en ruimte voor delinquenten creëren om aan hun problemen te werken.

3. *Versterken van de toegang tot hulp*

De toegang tot hulp voor delinquenten is door allerlei factoren extra complex en beperkt. Delinquenten voldoen niet altijd aan de al dan niet officiële toegangsvoorwaarden, kampen met belemmerende problematiek of terugval, begrijpen de taal van instanties niet en overzien het traject niet. Professionals kennen de mogelijkheden ten aanzien van schuldhulpverlening niet altijd, mede omdat schuldhulpverlening op gemeentelijk niveau is geregeld en dus verschilt. Het zijn de schulden

die stress veroorzaken, maar het schuldensysteem zorgt ervoor dat delinquenten en ook professionals zich vaak machteloos voelen. Daarom zijn op maatschappelijk niveau veranderingen in de toegang tot schuldhulp nodig. Als het systeem immers hetzelfde blijft, zijn de mogelijkheden van professionals en het effect van hun acties, zelfs wanneer ze onderling samenwerken, beperkt.

Literatuurlijst

- Bonta, J., & Andrews, D.A. (2017), *The Psychology of Criminal Conduct*, Routledge.
- Bosker, J., Monnee-van Doornmalen, J., Henskens, R., & van der Plaats, D. (2020). *Effective practices in probation supervision: A systematic literature review*. Hogeschool Utrecht.
- Durnescu, I. (2012). What matters most in probation supervision: Staff characteristics, staff skills or programme? *Criminology and Criminal Justice*, 12(2), 193–216. <https://doi.org/10.1177/1748895811428174>
- Horvath, A. O. (2011). Alliance in Common Factor Land: A view through the research lens. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process and Outcome*, 14(1), 121–135. <https://doi.org/10.4081/ripppo.2011.45>
- Kennealy, P. J., Skeem, J. L., Manchak, S. M., & Eno Loudon, J. (2012). Firm, fair, and caring officer-offender relationships protect against supervision failure. *Law and Human Behavior*, 36(6), 496–505. <https://doi.org/10.1037/h0093935>
- Sturm, A., de Vogel, V., Menger, A., & Huibers, M. J. H. (2021). The price of mistrust: A study into the working alliance as predictor for recidivism. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 37, 576–586. <https://doi.org/10.1007/s11896021-09450-1>
- van Beek, G., de Vogel, V., & van de Mheen, H. (2020). How serious is debt among probation clients? A study into the prevalence and scope of debt in a Dutch probation sample. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 66(2-3), 186–208. <https://doi.org/10.1177/0306624X20981036>
- van Beek, G., de Vogel, V., Leenders, R. T. A. J., & van de Mheen, H. (2021). Does debt increase risk? A mixed methods approach to study the potential underlying risk factors in the relationship between debt and crime. *Psychology, Crime & Law*. Advance online publicatie. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2022.2030336>
- van Beek, G., de Vogel, V., & van de Mheen, D. (2021). How to assist probationers with debt problems during supervision? A qualitative study into the experiences of both probation officers and clients. *Crime & Delinquency*, 68(6-7), 1069–1092. <https://doi.org/10.1177/0011128721999343>
- van Beek, G., de Vogel, V., & van de Mheen, D. (2022a). Financial problems and debt as predictive factors for recidivism. *Criminal Justice and Behavior*. Manuscript geaccepteerd voor publicatie.
- van Beek, G., de Vogel, V., & van de Mheen, H. (2022b). "The moment he realized he needed our joint assistance made the difference": A case study into working elements in supervision of probation clients with debt. *The Journal of Forensic Practice*. Advance online publicatie. <https://doi.org/10.1108/JFP-01-2022-0002>